

FILOLÓGIA

KORSTÍLUS ÉS MINTA BERZSENYI ÉS MATTHISSON KAPCSOLATAIBAN

Berzsenyi költészetének elemeit sokfelől gyűjtötte össze, s elszigetelt magányosságánál fogva inkább, mint más, rá volt utalva az ún. közvetett élményekre, másodlagos költői anyagra — elsősorban ifjúkori költészetében. E külső elemeknek egyéniségével való összeforrása, azok szerves egybeolvasztása költői nagyságának egyik fontos jellemzője.

Mint minden költő, Berzsenyi is elsősorban a *kor stílusának* hatása alatt állott. A korstílus szerintünk ama formai keretek összességét jelenti, amelyek között szinte törvényszerűen áramlik a kor érzés- és gondolatvilága, amikor valami módon költői kifejezésre jut. Berzsenyi ifjúkorában kétféle korstílussal találkozott: a németes-szентimentális korstílust Kazinczy Gessner fordításában, a német Musenalmanachok költészetében, Szentjóni Szabó, Kis János műveiben, a mértékes-klasszikus korstílust Rájnis, Baróti, Révai és Virág költeményeiben ismerte meg.¹

E korstíluson túl Berzsenyi *mintákat* is választott a maga számára a költői gyakorlat szempontjából. Vagyis tudatosan választott olyan költőket, akiknek egyéniségét és költészetét a magáéval rokonnak érezte. Itt tehát a költőnek és mintájának szorosabb összeforrottságáról van szó. Ebben az esetben már a szeretetnek, rajongásnak, harcnak, küzdelemnek tanúi vagyunk, s ezek a folyamatok a költő fejlődését, költői sorsát lényegesen befolyásolják.

Ilyen minták voltak Berzsenyi számára: Horatius, Matthisson majd Schiller.²

A minta fogalma szoros kapcsolatban van a *forrás és teremtés* kategóriájával. A költő átvehet egy másiktól felfogást, kifejezést, sorokat, sőt idegen versszakokat is beolvaszt néha versébe Berzsenyi korában. A legelső fok az *utánczás*, amikor a két vers alapeszméje,

¹ BERZSENYI DÁNIEL c. monográfiám — Bp. 1966. 31–141. l.

² ERDÉLYI KÁROLY: *Berzsenyi és Matthisson* — Figyelő 1883. DEMEK GYÖZÖ: *Matthisson hatása irodalmunkra* — Egyet. Phil. Közl. 1891. SZERB ANTAL: *Az ihletett költő* — Széppaloma 1929. Horatius és Berzsenyi viszonyára: CSÉNGERY JÁNOS: *Berzsenyi és Horatius* — Középkölcai Szemle 1882. CSIPAK LAJOS: *Horatius hatása* — Bp. 1912. HORVÁTH JÁNOS: *Berzsenyi és Iróbarátai* — Bp. 1960.

felfogása is egyezik, vagy csekély különbséget mutat. Az *átvétel* egyes idegen elemeknek (kifejezés, kép, forma) a jelentkezése a költő műveiben. A *csíra* az idegen anyagból való kiindulópont megjelölése. A további fokozat az egyik költő gondolatának *továbbfejlesztése* egy másik műveiben. A *versenyben* tudatosan dolgoz fel a költő a másikéval rokon tárgyat. Másutt az összefüggés a feldolgozás *ellentétében* is jelentkezhetik, egészen a travesztiáig, tehát a gúnyos átköltésig. Pusztá *tárgyrokonság* is lehet, az összefüggés kimutatható hatása nélkül. A *éltés* egyes, sokszor finom, „nem érték” számára felfoghatatlan utalásokra is vonatkozhatik. Az *átvétel* magasabb fokai mellett a költő megőrzi önállóságát, költeményének mondanivalója sajátosan érvényesülhet, költői egyéniségét szabadon bontakoztatja ki.³

E szempontok felhasználása hasznos szolgálatot tehet nekünk mind Berzsenyi és a korstílus,⁴ mind Berzsenyi és mintái viszonylatában.

Az alábbiakban Berzsenyi és Matthisson viszonyát igyekszünk lényegében tisztázni.

A matthissoni minta Berzsenyinek inkább gondolati, mint érzelmi költészetére jellemző. Schiller volt az, aki a kortársak előtt szinte normatív módon kiemelte Matthisson finom művészetét a szerkesztésben, leírásban, a nyelv zeneiségében, a szellem fegyelmezettségében. Volt tehát bőven tanulnivaló Matthisson költésztében Berzsenyi számára.

Ami legelőször szembetűnik (s ez vezette félre Matthissonhoz való viszonyának első kutatóit), a *tárgyrokonság* a két költő verseiben. Itt is elsősorban az „értelemkereső”, az élet értékeit, célját, tartalmát, az érzelmek értelmét kereső Berzsenyire gondolunk. (*Der Abend: Az este, Die Einsamkeit: A Magányosság, Trost an Elisa: Vigasztalás, Melancholie: A Melancholia, An die Liebe: A szerelmehez stb.*) Vannak átvitt értelemben vehető egyezések: *Todtenopfer, Grablied, An den Tod: A halál.* Továbbá a *Mulandósággal* kapcsolatos hangulati és tárgyi hasonlóság az *Elegie*ben stb. Vagyis egész sor gondolati költeményben állapítható meg a tárgyi rokonság. Ezek a tárgyak természetesen más magyar költő verseiben is megtalálhatók, de nem ily sűrített egymásutánban s ily nagyfokú címegegyezéssel. Mégis látni fogjuk, hogy e rokon tárgyak feldolgozásában, felfogásában már megmutatkozik Berzsenyi költői egyéniségének eredetisége sokkal nagyobb mértékben és sajátosabb módon, mint az eddigi kutatások sejtetni engedték.

³ L. R. M. WERNER ma is alapvető művét: *Lyrik und Lyriker* — Hamburg u. Leipzig 1890.

⁴ A korstílus e vonatkozásával másutt foglalkozunk.

⁵ L. akad. kiad. jegyzetei 314–35.

Az utánzás fokát leginkább a *Mulandóság*⁵ mutatja, amely az *Elegienek* sok mindennel adósa: az alapgondolattal, a benne előforduló képekkel stb. Mégis tagadhatatlan e versen is a berzsenyies bélyeg: nemcsak az egyes matthissoni kifejezések sajátos magyartására⁶ gondolunk (ami mégis kezdetleges „eredetiség” lenne), hanem a sajátos szerkezeti felépítésre, melynek folytán a magyar költő a hét első versszakban a témát önállóan *elmélyíti*. Míg Matthisson egyseges képet ad a romokról, Berzsenyi („lélekköltészetére” jellemzően) a *Mulandóság* hangulatában *költői ihletettsége*nek forrását is megtalálja és feltárja:

Itt lakik a *Képzeldés*
Képekben elmerülve,
Itt a forró *Lelkesedés*
Plutarch karjára dülve.

Itt emeli fel fátyolát
A *Visszaemlékezés*,
Itt rakja le zöld sátorát
A bölcs *Magábatérés* :

Itt tévelygek a világi
Lármától *különválva*,
Képzetelem forrósági
Között magamba-szállva.

Váratlanul így eleveníti meg a költő — az öntudatosság magasabb fokán — ihletettségeinek belső motívumait, s csak azután tér rá a matthissoni témára, szinte már a csapongó ódai logika következményeképpen. Ez a tárgy különben végigkíséri egész költészetén. (Leghatalmasabb arányokban *A Temetőben*.) De ez a vers és az *Elegie* mutatja legjobban a kétféle költészet összefonódását.⁷ A *Mulandóság* magában a lírai cselekményben nagy *egyszerűsítést* mutat Matthissonnal szemben. Ennyiben jellemző a költő korai korszakára, s kifejezi az azzal való összefüggést is.

A képátvétel intenzív fokára egyik legjellemzőbb példa *Az estve* és a matthissoni *Elysium* kapcsolata. A német költő egy költői álomképet fest — Psyche mítoszával kapcsolatban —, míg Berzsenyi az est hangulatát érezteti, s a „szent csendesség” jellemzésére hozza fel Matthisson versének két antik képét, amellyel a költői ihletettség szakrális hangulatát jellemzi.⁸ — Ugyanez a vers, ha Matthisson *Abendjéhez* vagy *Abendgemäldjéhez* hasonlítjuk, jellemző Berzsenyi képzetének összefoglaló, összegező jellegére is. Matthisson termé-

⁵ DEMEK i. m. 243.

⁶ L. monográfia 139–45.

⁷ SCHUBER MÁTYÁS: *Matthisson hatása Berzsenyire* — Rozsnyó 1886. 9. DEMEK i. h. 243. — TONCS GUSZTÁV: *Berzsenyi és Matthisson* — Szabadka 1890. — Akad. kiad. 320. l. és fent i. h. Monogr.

szetleírásai részletesek, öncélúak, szétszóródók. Berzsenyinek szinte költői létformája az eszmélkedés, elmélkedés. Ezért a magyar költő nem festi részletesen az est hangulatát, hanem mintegy az esti táj összes benyomásain támadt érzelmeit és gondolatait fejezi ki. Érzésein tűnődik, s azután e belső összegezés kifejezésére törekszik. Matthisson versét anyagul használja, tőle veszi a szemléltető vonások egy részét anélkül, hogy ennek túl nagy jelentőséget tulajdonítana. A tájhoz fűzött reflexiók és a nyelvi kifejezés ereje éreztetik itt is önállóságát, eredetiségét. Ez háttérbe szorítja a következő versszak teljes átvételét is:

Purpur malt die Tannenhügel
Nach der Sonne Scheideblick.
Lieblich strahlt des Baches Spiegel
Hespers Fackelglanz zurück.⁹

Ez is inkább „pipere”, amelyenről Berzsenyi Kölcseynek írt feleletében beszél.¹⁰

A *versenyszerű*¹¹ feldolgozás egyik korai példája *A halál*. Az a körülmény, hogy az utolsó versszak a *Vollendung* c. matthissoni versnek fordítása,¹² arra a következtetésre vezette az ismertetőket, hogy itt utánzó versről van szó. Holott a költeményben a Berzsenyi-féle mulandóság—halál-érzés egyik korai jelentkezését érezzük. Költőnk felfogása mélyebb. Az emberi magatartást a halállal szemben sokrúttbben mutatja be: a jámborokét, az erősekét, a bölcsekét és a gyermekekét.¹³ Önálló leleplező tekintete itt is megmutatkozik. Beleszövi szerelmi költészete emlékét is. S a végén felülemelkedik a matthissoni szentimentális befejezésen és az erkölcs, az ész halhatatlanságát hirdeti, amivel berzsenyies befejezést ad a különben is önállóan elgondolt költeménynek.¹⁴

Egy-egy matthissoni motívum szuverén felhasználására példa *A Szerelemhez* c. verse, amelyet Kazinczy annyira szeretett. Itt¹⁵ az *Elysiumban* bőségesen rajzolt Psyche-mítoszt használja fel a költő a tárgy felett lebegés művészetével a szerelmi vágy kifejezésére. Matthissonnál a tiszta, de bizonytalanságában gyöttrődő szerelem megváltása, amikor Psyche iszik a Lethe feledtető vizéből:

⁹ Az 1787. kiadáson kívül használtam: Matthissons Gedichte Vollst. Ausgabe I—II. Tübingen bei Cotta.

¹⁰ Berzsenyi Prózai Művei Kaposvár 1941 38. kk.

¹¹ Monogr. 131—38.

¹² SCHUBER 14. DEMEK 247. Monogr. 139—148. 1.

¹³ Monogr. 142. és akad. kiad. 328. l. jegyzet.

¹⁴ Monogr. i. h.

¹⁵ KAZINCZY ítélete: „Es ist wie eine Landschaft, in der magischen Tinte eines Sommer-Sonnen Niederganges gemahlt: alles ist falsch, unbegreiflich aber göttlich schön. Es gehört zu den schönsten Stücken unserer Literatur.” (Lev. XV. 434. l.)

Psyche trinkt und nicht vergebens!
 Plötzlich in der Fluthen Grab
 Sinkt das Nachtstück ihres Lebens
 Wie ein Traumgesicht hinab.
 Glänzender, auf kühnen Flügeln
 Schwebt sie aus des Thales Nacht
 Zu den goldgeblühten Hügeln,
 Wo ein ew'ger Frühling lacht.

Berzsenyi a vers e részére célozva kéri, hogy Psyche ne az örök tavasz országába repüljön, hanem hozzá, szerelméhez vissza, mint annak az eszményi szerelemnek a megtestesítője, amelynek ideálja oly forrón és mélyen él a költő lelkében.¹⁶ (Ez az, amit Kazinczy nem értett meg.)

Hasonlóan rejtett matthissoni motívum kibontása történik *A Remetében* is. *A Milesisches Märchen* befejezése:¹⁷

Beide grünten als Myrten, dicht am Wäldchen,
 Wo der Grazien Marmorgruppe glänzte.
 Amor heiligte die verschränkten Zweige,
 Wo die Nachtigall gern, im Rosenmonde,
 Um die Dämmerung sang, zum Lob der Liebe.

A szerelmesek itt egybefonódott mirtuszággá váltak, Berzsenyinéél „gerlicepár költ ki porokból”. Matthissonnál egy ephesusi pap tud a szerelmesek történetéről, Berzsenyinéél egy remete meséli el a történeteket. Ott fülemile, itt gerlice szól „fátyolos éjeken”. Ez a fajta „ihletettség” Szerb Antal felfogását is igazolja.¹⁸

Ugyancsak egy matthissoni motívum kibontása, körülírása Berzsenyi legtranszcendentálisabb költeménye, a *Vigasztalás*. Ebben az *Elysium* összképe merül fel a berzsenyies összegező módszerrel.¹⁹ Alapgondolatban és szerkezetben, egyes képek felhasználásában hasonlít a *Trost an Elisához*, de relatív önállóságát mégis megőrzi, mert míg Matthisson versének hangulata egyenletes, addig Berzsenyi folytonos fokozással tör a végcél, a végső vigasztalás felé. Berzsenyi kerüli az alaphelyzet antik vonatkozását is (Aschenkrug), s a túlvilág stílszerűbb rajzában az antikosz színezetet bibliai képpel cseréli fel (Cherubimi, szent Atya zsámolya). A *Vigasztalás* *A halál* testvérversének tekinthető, de feltétlenül korábbi keletű, naivabb érzés- és gondolatvilágot tükröz.

A *Magányosság*²⁰ felemlítése azért tanulságos, mert azok között a

¹⁶ A költemény helyes értelmezésére nézve I. KERÉNYI KÁROLY: *Az ismeretlen Berzsenyi* – Bp. é. n. 16.

¹⁷ I. kiad. 178.

¹⁸ Monogr. 365–375. l.

¹⁹ SCHUBER 10; DEMEK 249; – Akad. kiad. 316.

²⁰ SCHUBER 9; DEMEK 248; – Akad. kiad. 341.

költemények között emlegetik, amelyek Matthissonnak *Die Einsamkeit* c. versére emlékeztetnek. Pedig itt csupán címazonosságról van szó. Hiszen a német költő arról szól, hogy kerüli a várost és a falut, a természet magányosságát szereti. Mintegy a természet képeiben oldja fel a magányosság rajzát, míg Berzsenyi a lelki folyamatokra és eszményekre összpontosít. A természetet teljesen száműzi költeménye motívumai közül. A magány az ő számára a csend, az éj csendje, a nagy eszmék átgondolásának lehetősége. A kötelező szentimentális temető-hangulat is hiányzik a költeményből. Csak egy matthissoni kép került ide a *Genfersee*ből, de Berzsenyi helyzetéhez alkalmazva:

Wo einsam auf bemossster Felsenwand
Am Bergstrom, der aus Tannendunkel schäumte,
Mein Geist, an Xenophons und Platons Hand
Sich des Ilyissus Myrtenhaine träumte . . .

A magyar költő magányosság-élménye a horatiusitól is különbözik. A főváros zajából Tiburjába húzódó fővárosi költő megveti „a buta köznépet”. E horatiusi „köznépi” motívum Berzsenyinéél — mint a versből kiviláglik — úgy szerepel, mint a „nemes érzemények” és a lelki szabadság meg nem értő zsarnoki ellenfele. Vagyis magányában a sötét környezet, a buta értetlenség ellen küzd a költő.

Mintegy tetten érhető Berzsenyi költői öntudatának kibontakozása *A Szezelem* c. költeményben, amely az ugyancsak nehezen hozzáférhető 1787-i kiadás *Der Abend* c. matthissoni vers egyes elemeinek szabad átvételével függ össze.²¹ Ez már világosan mutatja Berzsenyi költői sajátosságait: az erő és az áradás *hatalmát*, amellyel felülmúlja eredetijét:

M.: Wenn deine Göttermacht, o Liebe
Aus der Verbannung Nebelthal
Zur Sternenwelt uns nicht erhübe,
Wer trüge dann des Lebens Qual?

B.: Mi a földi élet minden ragyogványa,
Nélküled, oh boldog szerelem érzése?
Tenger: melyet ezer szélvész mérge hánya,
Melynek meg nem szűnik háborgó küzdése.

M.: Ins Reich der Unermesslichkeiten,
Bis wo die letzte Sphäre klingt,
Folgst du dem Fluge der Geweihten,
Wenn er dem Staube sich entschwingt.

²¹ SCHUBERT 7; DEMEK 247; — Akad. kiad. 317.

- B.: India kincsével légyen tömve tárod,
S Caesar dicsősége ragyogjon fejedén:
Mit ér?: Vágyásidnak végét nem találod,
S nem lel szíved tárgyat, hol meglegedjen.
- M.: Und stürzt umwogt von Feuerfluten
Der Erdball selbst ins Grab der Zeit:
Entschwebst, ein Phönix, du den Gluten,
Dein Nam' ist Unvergänglichkeit.
- B.: De te, édes érzés, egek szent magzatja,
Az emberi lelket bétöltöd egészen,
Bájjodnak ereje az égbe ragadja,
S a halandó porból egy félisten léssen . . .

Csak egyetlen sora emlékeztet még a gessneri-szentimentális²² korszakra: *S könnyel dzott kendőd légyen szemfödelem . . .* Ez kapcsolja ifjúkori költészete szentimentális eredetéhez. De önállósága itt, talán első ízben enemű versci közt — a kitörés erejével bontakozik ki. Jellemző erre az egész költemény fenséges tónusa, amit azzal is érzékeltethetünk, ha az utolsó (fent idézett) sort párhuzamba vesszük Matthisson *Die Liebe* c. költeményének megfelelő versszakával; amely rokon gondolatot vet fel:

Wenn er am Sterbelager kniet,
Wo, Herr, von seinem Herzen
Der Jugend Liebe ihm verblüht,
Wer sänftigt seine Schmerzen?
Du, Liebe, du erscheinst voll Huld!
Durch Tränen lächelt die Geduld
Und schmiegt sich an den Kummer . . .²³

Matthisson vallásos hangütéssel hosszan időzik az érzelmes helyzetenél. Berzsenyi egy mondatban utal a lényegre, szinte szemérmesen elrejtve, visszafojtva megindulását, alászállva a fenséges érzések és gondolatok férfias szférájából. Szinte természetes, hogy utal minden élethelyzetre, tehát minden érzés mulandóságára a vers befejezésében, ha még szentimentális kifejezéssel is.

A költői áttörés érdekes példája a *Melancholia* is. Itt már az átlétegyesülés processzusát éljük át. Matthisson versében (*Das Kloster*) előfordul a *Melancholia* is.^{23a}

Wo Rüstern dort ein heilig Dunkel streun,
Und um des Doms Portal sich Epheu dehnt,
Weilt die Melancholie im Vollmondschein,
An Grabmaltrümmer sinnend hingelehnt.

²² A gessneri költészet hatására I. Berzsenyi és Gessner c. tanulmányunkat s. a.

²³ I. kiad. 33.

^{23a} SCHUBER 7; DEMEK 246; — Akad. kiad. 329. — Monogr. 144 kk.

A megszemélyesítést emeli ki Berzsenyi a matthissoni vers néhány kulisszájával együtt, de a vers alapgondolatát egészen önállóan fejti ki: *Múzsávd változtatja dt a Melancholiát*. Tehát a matthissoni motívumot újjáteremti.²⁴

A klasszikus rövidség felé való áttörés egyik jellemző alkotása az *Osztdlyrészem*. Itt már a *Seefahrer* hosszas fejtegetése helyett a tárgy feldolgozásának művészi biztonsága tűnik ki.²⁵ Van bizonyos tárgyrokonság a két költemény között, de a párhuzam azért tanulságos, mert mutatja Berzsenyi igazi függetlenségét. Valószínű, hogy Matthisson is horatiusi motívumot dolgozott fel ebben a versében, hiszen horatiusi vonások másutt is találhatók költészetében. (Szerb Antal emeli ki pl. Horatiushoz írt versét is.)²⁶ Berzsenyi fejlődésében nevezetes fordulatot jelent, s nyilvánvalóan ez költői fejlődésének magasabb fokát mutatja, amikor a matthissoni és horatiusi ihletés együtt van jelen, miként a *Himnusz Keszthely isteneihez* c. ódában Horatius és Schiller együtt ihletik a költőt. Ebben a versben Matthisson már csak mint árnyék jelenik meg.²⁷ Jellemző, hogy az *Osztdlyrészemből* a boldog gyermekkorra való visszaemlékezés és az apai birtok emlegetése is hiányzik²⁸ (ami megvan Matthissonnál), mert Berzsenyi versére az *ifjúi felszabadulás* hangulata nyomja rá bélyegét.²⁹

Mintegy a végleges áttörés summázatának tekinthető a *Fohászokdds* és az *Abend viszonya*.³⁰ Utóbbi csak Matthisson verseinek első kiadásában szerepel, ezért nehezen hozzáférhető:

Ich hebe freudig meine Augen auf
Und, siehe! du bist überall, o Gott!
Du bist es, Unerschaffner, der im Hauch
Des Abendwindes mir vorüberwallt.

Du bist es, der dies kleine Veilchen hier
Aus mütterlichem Schoss der Erde rief.
Doch auch des Wurmes Vater bist du Gott!
O wie sind deiner Wunder viel, o Herr!

Mein Geist in Schranken seiner Endlichkeit
Ermisst sie nicht. Wohin mein Auge schaut,
Ist alles Kette, Ordnung, Harmonie . . .

Du, auf dessen Machtwink Welten untergehn,
Und Welten werden, Unbegreiflicher!
Der Mensch, was ist es, dass du sein gedenkst?
Anbetung dir und Preis und heisser Dank!

²⁴ Monogr. 145.

²⁵ ДЕМЕК 247; Akad. kiad. 343. — Monogr. 119.

²⁶ Monogr. 343.

²⁷ Uo. 290–96.

²⁸ Matthissons Gedichte i. kiad. 57.

²⁹ Monogr. 119.

³⁰ SCHUBER 13; ДЕМЕК 249; — Akad. kiad. 345. — Monogr. 204–205.

A *Fohászkodás*ban már teljes, merész szárnyalásban látjuk Berzsenyi alkotó képzeletét. Hatalmas költői egyénisége eredeti módon bontakozik ki. Matthissonnál mindenütt érzünk valami „papos” alázatot. Berzsenyi képzelete valóban átfogja a világot, s olyan méltóságos rendet éreztet, amilyen méltó a mindenség fenségéhez.

Kiegészíti ezt az összefüggést a *Fohászkodás* szempontjából a *Heiliges Lied* c. másik Matthisson-költemény, amely szintén csak az első kiadásban van meg:³¹

Dich preist, Allmächtiger, der Sterne Jubelklang!
 Dich preist, Allgütiger, der Seraphim Gesang!
 Die ganze Schöpfung schwebt in ewigen Harmonien,
 Soweit sich Welten drehn und Sonnenheere glühn.
 Was bin ich Herr, vor dir? Seit gestern athm' ich kaum!
 Es trennt von Todten mich nur ein Spannenraum!
 Wohl dennoch mir! Wer sanft entschlief in Vatersarmen,
 Darf dem Erweckungswort vertraun! Es heisst: Erbarmen!

Itt feltűnik a német költő kevésbé plasztikus és megragadó mindensérgrajzán kívül az utolsó ítélet dogmatikus motívuma, amelytől Berzsenyi elszigeteli magát.

Mindkét Matthisson-féle vallásos versben, valamint az *Abendfeier* címűben, megszólal valami „tehetetlen” alázat — amely szinte „a férgék közé” alázza az embert, s amitől messze van Berzsenyi komoly emberméltósága. De van Matthisson verseiben emellett bizonyos familiaritás, vallási patriarchalizmus.³² Isten mint valami óriási család apja trónol fenséges székén. Berzsenyi istenérzése ennél szabadabb és egyetemesebb. A matthissoni „köldökzsínórt” a *Fohászkodás* első ismert változatában is úgyszólván már csak az „Atyám!” megszólítás képviselte:

Buzgón leomlom színed előtt, *Atyám!*

Ezért kellett kimaradnia a végleges fogalmazásból az „Atyámnak”, amelyet a hidegebb, de fenségebb és egyetemesebb „Dicső” megszólítással pótolta a magyar költő.

Érdekes példája egy idegen, matthissoni kép kifejtésének, minőségi megváltoztatásának és egy új költemény hangulatába való beleolvastatásának *A Reggel* következő részlete:

S feljebb evez a nagy Alpeseken
 A nap felé úszó sasokkal . . .

A kép eredetije Matthisson *Die Weihe* c. versének következő két sora:

Trinkt auf hoher Alpenweide
 Mit dem Adler Himmelsglanz . . .

³¹ I. kiad. 77.

³² Uo. 29.

A német költő verse a Múzsát dicsőíti: Wer, als ihn die Muse weihte / Heilig ihr Veredlung schwur, / Selbstgefühl der Götter leite / Den durch Wüst' und Blumenflur . . . , tehát végig a versen a költői alkotó élet boldogságát festi Matthisson az egyszeri táj szépségének a költő előtt való megnyilatkozásától kezdve egészen a mindenség harmóniájáig. Vagyis Múzsá-versről van szó. Berzsenyi a legjellemzőbb képet használja fel a matthissoni költeményből, azt, amely saját költészetének kivételes ihletettségre: a nagy tendenciákra utal, amelyek már ekkor foglalkoztatják.³³ (Erre mutat rá a késői költői visszaemlékezés is: Mint egy Pygmalion szobra, karom hevén / Életre gyúlni látsza honnom . . . Mailáth-óda.) A *Reggel* azokra az ellentétekre utal, amelyek belülről feszítik Berzsenyi költői világát: az alacsony, sötét környezet ellentétére költői eszményeinek fényes világával, a babona és műveletlenség bagolyhuhogására a költői képzelet sas-szárnyalásával szemben. Míg Matthissonnál a sas „égi” képe csak egyik a sok közül, addig Berzsenyinél ugyanennek a képnek központi jelentősége lesz, ami költeménye hangulatát fenségessé fokozza. Hogy a vers vége felé tűnik fel, az már a költő fokozó művészetét, tudatos kompozícióját mutatja.

Érdeemes a *Genfersee*vel búcsúzni Berzsenyi és Matthisson költészetének kapcsolataitól. Iskolapéldáját láthatjuk itt Berzsenyi válogató, sűrítő, tömörítő művészetének. Harminckilenc versszakból áll a német költő műve, amelyet mint költészetének reprezentatív alkotását, versei élén szeretett elhelyezni. Valóban hatalmas, igen tartalmas és szép természetfestésekben gazdag költemény. De Berzsenyi csak egyetlen versszakot használ belőle (*A Balatonban*):

Hier segn' ich froh Helvetiens Geschick,
Hier, wo die Flur des Fleisses Lohn verkündet,
Hier teilt mein Herz des freien Volkes Glück,
Auf Menschenrecht und auf Vernunft gegründet.

Berzsenyi két táj és két nemzet párhuzamát vonja meg költeményében, saját személyét pedig közvetlenül nem fejezi ki a versben. Rejtetten azonban mégis jelen van, mert a *freies Volk*, a *Menschenrecht* und *Vernunft*: a felvilágosodás e hatalmas jelszavai szíven ütnek, és — költő módjára — egy „virtuális” Magyarországot álmodtatnak meg vele, ahol „szabad a magyar és víg”, „A gazdag palotát lakja királyi szabadság / S a gunyhók lakosít szent törvény jobbkeze védi.”³⁴ E kívánságból, reményből, álomból és valóból összetett Magyarország beilleszkedik abba a hősi világképbe, amely Berzsenyi első költői korszakának legdöntőbb eredménye, s ez kiindulópontja lesz későbbi

³³ Monogr. 79–80.

³⁴ A *Balaton* motívumának továbbfejlesztése: *Keszthely, Magyarország*

belső fejlődésének, amely a „polgári” felvilágosodásba és a reformkor eszmemozgalmaiba torkollik. A nemesi elégedettség kifejezésén kívül (amely *A XVIII. század* c. óda idejébe utalja e verset) ez az eszmei szint és a magyar föld szépségeinek jellemzése adja meg a költemény nemzeti jellegét. *A Balaton* azért is fontos, mert jellemző Berzsenyi egész magatartására Matthissonnal szemben, mióta az „utánzás” korszakának gyermekcipőit kinőtte, s költői egyénisége kifejlődött.

MERÉNYI OSZKÁR

EGY GIGANTIKUS TORZÓ VÖRÖSMARTY KÖLTŐI HAGYATÉKÁBAN

AZ ÖRÖK ZSIDÓ TÖREDÉKEI ÉS VÁZLATAI

(1837—1848)

I.

Az *Örök zsidó* verses töredékeiben és két vázlatában Vörösmarty ismételt az Élet és a Halál egyetemességének új kifejezésére készült 1837-ben, Wesselényi üldöztetése, Kossuth elfogatása idején, majd a galíciai események és *Az emberek* című költemény után, a Lear-fordítás első három felvonásának nyers megfogalmazásakor, 1847—48-ban.

Ekkor már hosszú évek óta kialakult lírai, epikai és drámai műveinek sötét hátteret adó motívumsora: a halál, a világ vége, a pokolra szállás, az éj, a nemlét kifejezésére. Ehhez találja meg feloldásul a halhatatlanság legendáját az *Örök zsidó*ban. A tervezett dráma töredékeiben, vázlataiban makacs próbálkozás, többszöri nekiindulás mutatkozik, mintha különös kényszer hajszolná a kidolgozást. Ezek a kísérletek azonban egy készítenő műnek csak körvonalait adják, mindössze nyersanyagok. A halál-élmény alkotóelemeit Vörösmarty itt klasszikus és romantikus példák, népmesei hatások nyomán önálló művé kívánja avatni, de a feldolgozás nehézségei, az ihletadó körülmények változásai miatt többször is félre kell tennie. A töredékek azt sugallják, hogy az élet kipusztulásának témáját, amely az egész életmű folyamán megjelenik, az *Örök zsidó*ban kívánta végső egy-ségbe szőni.

2.

A) Az *Örök zsidó* első verses töredéke, elindítási kísérlete az *Árpád' ébredése* tervének kéziratlapján olvasható:¹

¹ 1837 – MTA *Vázlatok, Cikkek, Okmányok*.